

A háztartási termelés pénzértéke és a háztartások munkaidő-gazdálkodása

Szép Katalin–Sik Endre

Bevezető¹

Két ország vagy két időszak teljesítményeinek összehasonlítása téves eredményekre vezethet, ha nem vesszük figyelembe a nem-piaci módon folyó és/vagy nem pénzben mért, illetve a statisztikailag számba nem vett termelés nagyságát és szerkezetét. Ennek két legjellemzőbb esete a háztartási termelés és az informális gazdaság teljesítménye, de sok más tevékenység ide sorolható még.² Ha például az informális gazdaságbeli³ tevékenységek mértéke különbözik két országban vagy egy adott gazdaság két időszakában, akkor értelemszerűen az ezt elhanyagoló összehasonlítások hamisak lesznek. (Sik, 1996)

A háztartásban felhasznált munkaerő (az otthoni munka) esetében a fenti probléma lényege az, hogy a GDP-számítások egy adott társadalom teljes munkamennyiségének csak egy részét – a gazdaság fejlettségének és szervezeti összetételének függvényében kisebb vagy nagyobb részét⁴ –, a piaci javakat bérmunkával előállító szegmensét képesek kimutatni. (Nyitrai, 1999)

Goldschmidt-Clermont (1990) példáiban a munkaerő számbavételének azon torzulásait sorolja fel, amelyek a háztartási termelés⁵ figyelmen kívül hagyásának következményei. Ilyen torzulások a foglalkoztatottság és a ter-

¹ A módszertani, illetve elméleti részletek iránt érdeklődő olvasó a tanulmány Statisztikai Szemle 2000/7. számában megjelent változatában részletesebb módszertani elemzést találhat.

² Goldschmidt-Clermont (1993) szerint többek között ide sorolható a társadalmi munka, az önkéntes tevékenység, a kényszermunka stb. Mint ahogy az otthoni munka és az informális gazdaság súlyával legalább azonos nagyságú a jóléti (és a szocialista) állam pénzben, egyéni szinten nem mért jövedelmeinek, az egészségügytől az iskolai oktatáson keresztül az összes transzfer nem-pénzbeli jövedelmeinek „rejtett” hatása. (Ruggles *et al.*, 1986; Hauser *et al.*, 1987)

³ Az informális gazdaság kategóriájába a magánszemélyek fizetett vagy nem fizetett munkaként a más (nem a saját) háztartások számára végzett munkája tartozik.

⁴ „Egészen a fejlett kapitalista társadalomig a családi háztartások termelték meg nemcsak élelmiszerüket, hanem ruházatukat és szerszámaik jelentős részét is, sőt, házaikat és gazdasági épületeiket is jórészt maguk építették. A termelés és fogyasztás szétválása a fejlett országok városaiban is csak a 17–19. században következett be, a mezőgazdaságban pedig csak a 20. században. A mezőgazdaságban azonban ma sem teljes a szétválás.” (Burgerné, 1989:23) A kereső munkaidő és a háztartások önellátó munkaidejének alakulása közötti összefüggés az utóbbi 25 év időmérleg felvételei alapján kimutatható. (Falussy, 2000)

⁵ A háztartási termelés a korábban használt otthoni munka (Sik, 1989) szinonimája, ami – mint majd az empirikus részben is látni fogjuk – a háztartási munkánál többféle tevékenységet foglal magában.

melékenység szintje, amelynek „hivatalos” és valóságos számai nagyon eltérhetnek, s ami a növekedés mértékének és forrásának hamis megítélését eredményezheti. A szegénység és a jövedelemegyenlőtlenség mértéke az otthon végzett munka értéke és a pénzben mért munkából származó jövedelem arányától is függ, márpedig ezek az arányok nem csupán jövedelmi decilisenként, de egyes társadalmi csoportok szerint is eltérhetnek. Az otthoni munka munkaként való el nem ismertsége a szociális ellátás mértékét és az erre fordított források elosztásának módját is erősen befolyásolja (aki csak otthoni munkát végez, az semmilyen szociális támogatásban nem részesül). A háztartásbeli hozzájárulása a család megélhetéséhez és a családi vagythonhoz alábecsült, s – nyilván csak a felsőbb osztályokban – csak jogi úton ismertethető el. A háztartásbeli „eltartásáért” sok országban adókedvezmény is jár, ami persze adott esetben jól jön a háztartásnak, de éppolyan indokolatlanul csupán „teherként” veszi figyelembe az otthoni munkást, mint amikor az nem részesülhet olyan juttatásokban, amelyek egy „igazi munkát” végző foglalkoztatottnak járnak.

Mindez még inkább érvényes, ha feltételezzük, hogy az otthoni munka és az informális gazdaság kölcsönösen vonzzák (illetve taszítják) egymást, azaz ha jó okunk van feltételezni, hogy azon gazdasági és társadalmi folyamatok, amelyek az otthoni munka felértékelődését okozzák hasonlóan hatnak az informális gazdaságra is, és fordítva.⁶

A továbbiakban először röviden a háztartási termelés fogalmát értelmezzük, majd a különböző mérési lehetőségek áttekintése után bemutatjuk az általunk használt módszereket. Ezután ismertetjük a helyettesítési és alternatív költség módszerével történt számítások eredményeit és ezek viszonyát a főmunkahelyi jövedelmekhez a férfiak, a nők és a házaspárok esetében. A kisgazdasági munka esetében a helyettesítési és alternatív költség értékelési mód mellett lehetőség nyílik az előállított érték alapján történő becslésre is, ezért külön fejezetben vetjük össze a két munkaidő felhasználáson alapuló módszer eredményeivel. Végül pedig a házastársak munkaidő-gazdálkodását befolyásoló társadalmi-demográfiai tényezők hatását mutatjuk be egy többváltozós útmodell elemzés segítségével.

⁶ Ebből a feltételezésből kiindulva mérik egyes közgazdászok az informális gazdaság nagyságát a háztartások által felhasznált energia mennyiségével (ld. Lackó, 1995; Galasi *et al.*, 2000), illetve a háztartások fogyasztásán keresztül (Sik *et al.*, 1998; KSH, 1998). Elméleti alapon érvelve az otthoni munka és az informális gazdaság kapcsolata mellett szól a szétszórtságból és a kis méretből fakadó nagy rejtőző képesség, a tömegességből fakadó kvázi-legitimitás, az előző két tényező összeadódó hatásából fakadó ellenőrizhetetlenség, a kiegészítő jövedelemszerzés állam által is felismert szociális funkciója, a háztartás erőforrásainak informális jövedelemszerzésre való alkalmassága.

A háztartási termelés fogalma és mérete

A mikroszintű becslés során két alapvető problémát kell megoldani: mérni kell a háztartási termelés nagyságát, valamint pénzben kell kifejezni a termelt javak és szolgáltatások értékét.⁷ A termelés mérete nehezen ítélni meg, mivel nem egyszerű sem a termelésben felhasznált források, sem a termelés eredményének mérése. A termelési folyamat önmagában is számos egymást (időben, térben, a tevékenység szervezésében) átfedő tevékenységet foglal magában. Továbbá a felhasznált erőforrások olykor „ingyenesek” (pl. a „paraszti munka” értéke), olykor „végtelen nagy” szimbolikus értékkel rendelkezhetnek (pl. a hozományból vásárolt traktor, a kárpótlási jeggyel visszaszerzett ősi föld), de a végzett munka személyes öröme vagy utálata is nagyon különböző értéket tulajdoníthat a dolgozó munkájának.

Bár a közgazdasági irodalomban eltérő vélemények találhatók, a továbbiakban a háztartási termelés fogalma alatt Reid definícióját értjük:

„Háztartási termelés az a fizetetlen tevékenység, amit egy családtag a másik családtag számára végez, ami helyettesíthető lenne piaci termékkel vagy szolgáltatásokkal, ha a körülmények (jövedelem, piaci feltételek, személyes ambíciók) lehetővé teszik azt háztartási csoporton kívülről megszerznie.” (Reid, 1934:11)

Ennek megfelelően házimunkának csak azt tekintjük, ami az előállított háztartási termékeken és szolgáltatásokon keresztül közvetetten hasznosságot termel, és nem soroljuk ide a pihenést vagy a szórakozást.⁸ S ha mindkettő egyszerre van jelen, akkor – mint ezt Goldschmidt-Clermont (1993) is javasolja – csak az előbbit kell figyelembe venni.

Az új háztartás-gazdaságtan szerint, melynek megalapozása Becker nevéhez fűződik, a háztartás úgy működik, mint egy termelőüzem, azzal a különbséggel, hogy az előállított termék és szolgáltatás nem kerül piaci forgalomba. A piacon vásárolható termékek közvetlenül még nem, hanem többnyire csak otthoni munkaráfordítás után jelentenek közvetlen hasznosságot a család számára. Ez a termelés a háztartási termelés, mely során a vásárolt termékekből családi munkaerő felhasználásával készülnek a fogyasztásra, felhasználásra kész termékek.

⁷ S ekkor még nem is vettük figyelembe a háztartás fogalmának meghatározhatatlanságából fakadó gondokat (lásd Sik, 1989 példáit), amelyek részben azzal is összefüggenek, hogy olykor nem egyértelmű ki tartozik a háztartásba, mely jövedelmek tekinthetők személyes és háztartási jövedelemnek, s mindez hogyan változik kultúránként és az időben.

⁸ A szakirodalomban külön problémaként kezelik azt, hogy valamely házimunka egyben közvetlen hasznosságot is jelent, azaz örömet, élvezetet. (pl. Hawrylyshyn, 1977) Megítélésünk szerint ez a probléma nem a házimunka sajátja, hiszen ugyanez a fizetett munka esetében is előfordul, és teljesen ésszerű törekvés a hasznosság és az élvezet összekapcsolása, azaz az ember szeret olyan munkát végezni, amit élvez is és haszna is van belőle.

Tanulmányunkban, a háztartási termelés értékét két – a piaci helyettesítési költség és a határáldozati jövedelem – módszer segítségével vizsgáljuk.

A piaci helyettesítési költség módszere

A módszer lényege abban áll, hogy a háztartási termelés eredményét vagy ráfordításait olyan értéken veszi számításba, amilyen áron azok a piacon megszerezhetőek.

Kézenfekvő a módszer használata a saját fogyasztásra termelt mezőgazdasági termékek esetében, ahol a termék mennyiségét a piacon jellemző árral szorozva megkapjuk a keresett értéket. Az otthoni munka esetében a módszer alkalmazása azt jelenti, hogy a háztartási termelés során felhasznált munka értékét egyenlőnek tekintjük az egyes tevékenységekre fordított idő mennyiségének és az adott tevékenységet a munkaerőpiacon végző dolgozó órabérének a szorzatával.

Az otthon végzett munka értékeléséhez a piacon működő vállalkozásokban a hasonló tevékenységet végzőknek fizetett kereset nagyságából indulunk ki. A piaci szektorban hasonló tevékenységet ellátók bérének alkalmazása azonban nem problémamentes, mert a piaci szektorra a szakmák szerinti specializáltság a jellemző, míg az otthoni munkában a sokoldalúság. Ezért az ágazati, illetve alágazati átlagos keresetekből indultunk ki.⁹

Ennek megfelelően a következő nettó órabéreket kaptuk a különböző típusú otthoni munkákra: 150 Ft a mezőgazdasági, 168 Ft a háztartási, 172 Ft az építési,¹⁰ 201 Ft a javítási, szerelési munkákra. A kapott órabérek átlagjellegük miatt nem mutatnak jelentős eltéréseket egymástól.

A határáldozati jövedelem módszer

Ez a módszer a munkaidő értékelésében a házimunkát végző személy saját munkaerő-piaci bérével számol. A számítás elméleti alapja a közgazdaságtan azon klasszikus feltételezése, hogy a munkaerő tulajdonosa maximalizálni igyekszik hasznát, s akkor fog otthoni munkát végezni, ha a munkaerőpiacon jobb marginális jövedelmet¹¹ nem tud szerezni. Ez az otthoni munka miatt meg nem szerzett munkaerő-piaci jövedelem a határáldozati jövedelem. Ha

⁹ Az OMMK Statisztikai, elemzési és Tájékoztatási Osztályán az 1997. év május hónapról felvett egyéni bérek, keresetek reprezentatív adatfelvételének felhasználásával készült Munkaügyi adattár 1998. évi 1. számában közölt adatok szerint a bruttó átlagkereset a mezőgazdaságban 41 ezer Ft, a szállásadás, vendéglátás, egészségügyi és szociális ellátás, valamint az egyéb szolgáltatások esetében ebben a sorrendben 49, 43, 52 ezer Ft volt. Az ágazatra, illetve bérszínvonalra jellemző nettó-bruttó keresetarányt a Munkaügyi Szemle 1998. szeptemberi számában közölt munkaügyi statisztikai adatokból számítottuk.

¹⁰ A másoknak végzett fizetetlen segítség esetében külön értékeltük az építési és szerelési munkát, azok jelentős súlya miatt.

¹¹ Egységnyi további munkaidő-ráfordítással elérhető jövedelem.

az egyén rendelkezik munkaerő-piaci jövedelemmel, akkor a fenti tétel oly módon fogalmazható meg, hogy optimális esetben a munkaerőpiacon is dolgozó háztartástag egy otthoni munkaórájának határértéke megegyezik a keresőtevékenységének egy további órájáért járó elszalasztott jövedelemmel.

A valóságban azonban a háztartási termelési modell egyensúlyi feltételei nem mindig állnak fenn, hiszen sok okból („a nő ne dolgozzon” hagyománya, az információhiány miatt elszalasztott jó lehetőségek, illetve a többletjövedelemszerzés akadályai stb.) lehetlenné tehetik a racionális döntést.

További probléma, hogy legszigorúbb formájában ez a módszer csak akkor alkalmazható, ha az érintett személy keresőtevékenységet is folytat.¹² Ilyenkor azt vizsgáljuk, hogy az adott foglalkoztatott mennyi jövedelemről mond le akkor, amikor többlet piaci munka helyett inkább otthoni munkát végez. A gyakorlatban az empirikus elemzések nem e legszigorúbb módszerrel élnek, hanem akkor is számolnak határáldozatot, ha az egyénnek nincs jövedelme. Ilyenkor életkor, nem, iskolai végzettség és a helyi munkaerő-piaci bérvizonyok figyelembe vételével (potenciális határáldozati bér) becslik a hiányzó egyéni piaci jövedelmeket. (Galasi *et al.*, 2000; Kuznic *et al.*, 1986; Morgan, 1984; Murphy, 1982)

E módszer nagy előnye, hogy egyszerű, és egy jól kidolgozott elméletre, a Becker-féle háztartási termelési elméletre (Becker, 1965) támaszkodik. Használhatósága azonban mikroszinten, a háztartások munkaértékesítési stratégiáinak elemzése során hasznos csupán. Makroszinten, tehát például a háztartási termelés GDP-hez viszonyított arányának becslése során, már vitatható alkalmazhatósága.

Tanulmányunkban az otthoni munka értékének számítását – a korábban már jelzett szigorúbb eljárási szabályokat követve – csak azon háztartások körében végeztük el, ahol a kérdezettek keresőtevékenységet is folytattak. A becsléshez a főmunkahelyhez kapcsolódó keresetből indultunk ki – figyelmen kívül hagyva a különjövedelmeket. A havi főmunkahelyi jövedelmet osztottuk az erre a munkára fordított idővel.¹³

Empirikus eredmények

A számításokhoz szükséges otthoni munkaidő mennyiségének becsléséhez a Magyar Háztartás Panel (MHP) 1997. évi adatait használtuk. A háztartási termeléshez felhasznált otthoni munka értékelésére a munkaráfordítás idejét aggregáltan, három kategóriára bontottan vesszük számításba: házimunka, kisgazdasági munka, másoknak nyújtott fizetetlen segítség. Tesszük ezt részben azért, mert ezen időráfor-

¹² Ez esetben valószínűleg alábecsüljük a házimunka értékét, hiszen a háztartástag otthoni munkáját ennél többre értékeli, aminek jele lehet, hogy ezt választotta.

¹³ A munkaidőbe az utazási időt is beleszámítottuk.

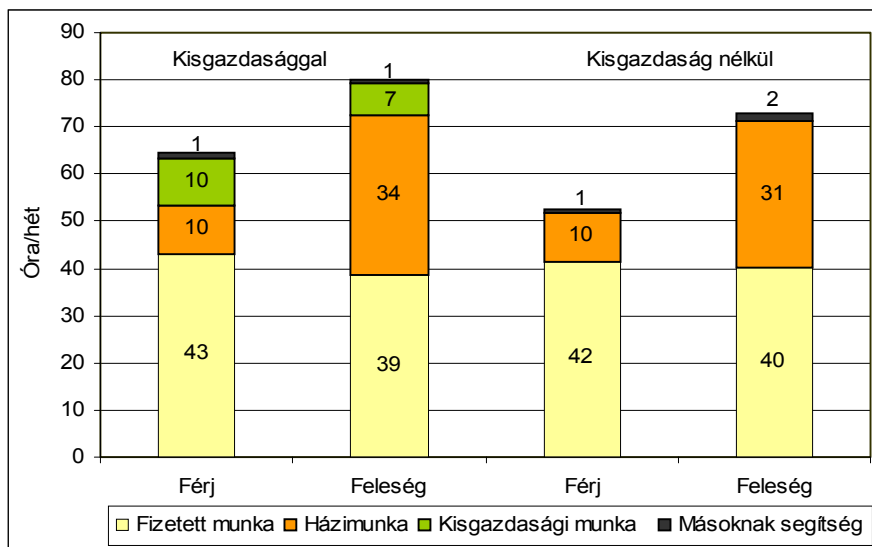
dítások szétválasztása pontosan aligha lehetséges, hiszen minden házimunkában járatos személy tudja, hogy főzés közben, amíg felforr a leves, ránézhetünk a gyerek leckéjére vagy megvarrhatjuk a kabát leszakadt akasztóját. A gyereknevelés pedig a gyerekek házimunkába való bevonását, a közös munkavégzést is jelentheti. Részben, mert a fel nem sorolt tevékenységek (pl. betegápolás, idős személy gondozása, ügyintézés) besorolásának sincs kialakult hagyománya. Valójában a háztartásban jellemzően kapcsolt tevékenységeket¹⁴ végzünk, ahol a teljesítés jelentős munkaszervezési, irányítási feladattal is jár. Ezért a jelen számítások céljának megítélésünk szerint megfelel az aggregált figyelembevétel, ami összhangban áll a munkaidőhöz rendelt piaci munkabérek megállapításának módszerével.

A piaci jövedelem esetében a túlmunka becsült idejével megnövelt heti munkaidőből indultunk ki, amihez hozzáadtuk a munkába járás idejét. Az MHP 1997-es adatfelvétele szerint ez átlagosan heti 42,4 + 4,4 óra volt.

A kétkeresős nukleáris háztartásokban a heti átlagos munkaidő szerkezetében és nagyságában is eltérő a férfiak és nők esetében az átlagértékek alapján. (1. ábra) A nők a rövidebb fizetett munkaidő mellett a hosszabb otthoni munka következtében összességében több órát dolgoznak, mint a férfiak.¹⁵ A kisgazdaság többlet munkaidőt igényel, kiegészítő jellegű munka, többlet munkaterhet jelent az abban munkálkodóknak.

1. ábra

A férj és a feleség átlagos heti munkaideje (kétkeresős háztartások)

Forrás: Saját számítás a MHP 6. hulláma (1997) adataiból

¹⁴ Egyidejűleg több célt is szolgáló tevékenységek.

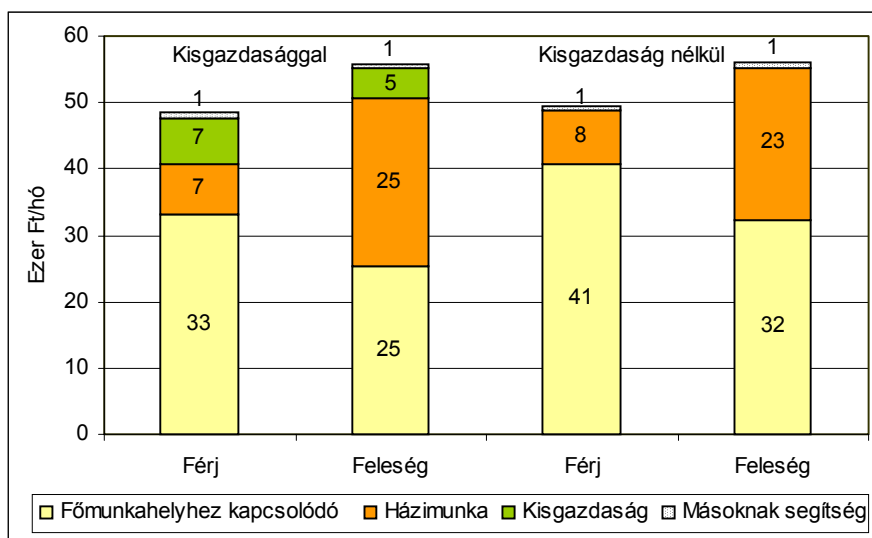
¹⁵ Hasonló eredményre jut Falussy (2000) a 2000. évi időmérleg-felvételek alapján.

Az otthoni munka értéke

A 2. ábra a MHP 1997-es adatfelvételében vizsgált kétkeresős nukleáris családokra vonatkozóan mutatja be a piaci helyettesítési költséggel becsült otthoni munkaértékeket. A számítások során külön vizsgáltuk a férfiak és a feleségek, illetve a kisgazdasággal rendelkező és nem rendelkező nukleáris háztartások otthoni munkájának értékét, mert feltételeztük, hogy e metszetek mentén érdemi eltéréseket fogunk tapasztalni.

2. ábra

A férj és a feleség átlagos havi keresete és az otthoni munka értéke piaci helyettesítési költségen (ezer Ft/hónap)

Forrás: Saját számítás a MHP 6. hulláma (1997) adataiból

A férfiak főmunkahelyi jövedelme kb. harmadával magasabb a nőkéénél (férfi/nő főmunkahelyi jövedelem=1,28). Ehhez hasonló az arány a kisgazdasági munka esetében (1,52). Ugyanakkor a házimunkák és részben a más háztartásoknak végzett segítség árnyékjövedelmei¹⁶ a nők esetében sokkal magasabbak (nő/férfi=3,03, illetve 1,21). Ennek megfelelően az összes fizetetlen munka árnyékjövedelme is a nők esetében a magasabb (2,28), s ez az összes jövedelem esetében is érvényes marad (1,14).

A fenti összefüggések nagyjából azonos módon érvényesülnek, akár van, akár nincs kisgazdaság az adott háztartásban. Az a kismértékű eltérés, amit

¹⁶ Formálisan pénzben meg nem jelenő, munkavégzéssel kiváltott jövedelem.

mégis tapasztalunk (a házimunka esetében a kisgazdasággal rendelkező háztartások között a férfiak házimunkából származó árnyékjövedelme a nőkénel még alacsonyabb, a más háztartásoknak végzett munka esetében viszonylag magasabb¹⁷) a falusi gazdaság logikájával (a mezőgazdasági munkában a férfiak kölcsönös és egyirányú segítségének is nagyobb tere van) és a hagyományokkal függhet össze.

A háztartási termelés értékét (a helyettesítési módszerrel) számítva egyéges óraértékkel számoltunk a nők és a férfiak esetében is adott munkatípusoknál, így ha azonos tevékenységeket hasonlítunk össze, a munkaértékbeli arányok lényegében¹⁸ az időráfordítás arányait tükrözik. A főmunkahelyi jövedelem esetében mindenkinél a saját tényleges jövedelemértéke szerepel.

A férfiak főmunkahelyi „jövedelemelőnye” természetesen részben a munkaidő nemek között egyenlőtlen elosztásának következménye. A heti munkaidőben a férfi/nő arány 1,14, a munkahelyre való utazás esetében 1,05, a túlórában 1,57 a férfiak előnye.¹⁹ Ez utóbbi (kisebb volumenű) munkaidő-elemet leszámítva a nemek közötti eltérés tehát elmarad a jövedelmkülönbségben tapasztalttól (1,28), ami arra utal, hogy az órakeresetbeli nemek közötti eltérés nagyobb a munkaidő-mennyiségbelinél.

A más háztartásoknak nyújtott segítség esetében találunk férfi, de találunk női munkaelőnyt egyaránt. Az időigényesebb segítségek közül a mezőgazdasági munka férfi munkatöbbletű (1,53), a gondozás, gyermekőrzés pedig női munkatöbbletű (0,28).

A házimunka esetében a női munka dominál. A legidőigényesebb munkák esetében (sorrendben: főzés, gyermekgondozás, takarítás, mosás és vásárlás) a férfi/női munkaidő arányok rendre: 0,15; 0,50; 0,23; 0,09 és 0,50.

A háztartás működésének lényege az igények mind nagyobb fokú kielégítése a munkaerőpiacon szerzett jövedelemért vásárolt javak és a háztartási munka kombinálásával. A háztartás két tagjának fizetett vagy fizetetlen munka közötti választása, illetve a férj és feleség közti háztartáson belüli munkamegosztás egyaránt és egymáshoz kapcsolódva fejti ki hatását, s ezért indokolt a különböző munkaformákból származó jövedelmek együttes figyelembevételére.

Összességében a férfiak 28 százalékpontos főmunkahelyhez kapcsolódó jövedelemtöbbletét a fizetetlen munkaértékben a nők 128%-os jövedelem-

¹⁷ Míg a teljes mintában a házimunka esetében az árnyékjövedelem nő/férfi aránya 3,03, addig a kisgazdasággal nem rendelkező és rendelkező háztartások között ez az arány 2,77, illetve 3,39. Ugyanakkor míg a teljes mintában a más háztartásoknak végzett munka esetében az árnyékjövedelem nő/férfi aránya 1,21, addig a kisgazdasággal nem rendelkező és rendelkező háztartások között ez az arány 1,85, illetve 0,68.

¹⁸ Egyetlen kivétel a másoknak segítség, ahol a segítség jellege szerint eltérő óraértékkel számoltunk, így a segítség összértéke annak összetételétől is függ.

¹⁹ Itt és a továbbiakban az egyéni munkaidő-adatok az összes férfi és nő adatait tartalmazzák (Sik, 1998).

többlete túlkompenzálja, így a főmunkahelyi és a fizetetlen munkaérték együttesen a nők esetében magasabb.

Annak ellenére, hogy a kisgazdaság nélküli és kisgazdasággal rendelkező háztartások főmunkahelyi jövedelme jelentősen eltér (közel harmadával nagyobb a kisgazdaság nélküli háztartásokban), a főmunkahelyi és fizetetlen munka értéke összesen közel azonos, 105 illetve 104 ezer Ft. A fizetetlen munka értéke a kisgazdasággal rendelkező háztartásokban 44%-ot tesz ki, ami 13 százalékponttal magasabb, mint a másik csoportban. A vidéki munkalehetőségek korlátozott volta, a szolgáltatások viszonylagos fejletlensége és a hagyományok is szerepet játszhatnak abban, hogy a jelentős munkahelyi jövedelemkiesést elsősorban a kisgazdasági munka kompenzálja (lásd erről Szép, 1999), de a nők esetében magasabb a házimunkára és a férfiak esetében a mások segítésére fordított idő is, ez esetben jelentősebb a piaci folyamatokat elkerülő munkavégzés.

A kisgazdasággal nem rendelkező háztartások keresete nagyobb szórást mutat a kiugróan magas jövedelmek előfordulása miatt, a kisgazdaságot működtető háztartások a kereset szempontjából sokkal homogénebbek. Elsősorban a feleségek esetében igaz, hogy a teljes munkaérték relatív szórása jóval kisebb, mint a kereseteké. Ez azt jelenti, hogy a kereset és a fizetetlen munka értéke negatív korrelációban van, tehát az az asszony, akinek alacsonyabb a keresete, nagyobb értékű fizetetlen munkát végez. Ezt az összefüggést regresszió-számítással is kimutattuk: a feleségek esetében a család nagysága pozitív, a saját kereset negatív szignifikáns hatással van az otthoni munka mennyiségére. A férjek esetében a kereset hatása nem volt kimutatható.

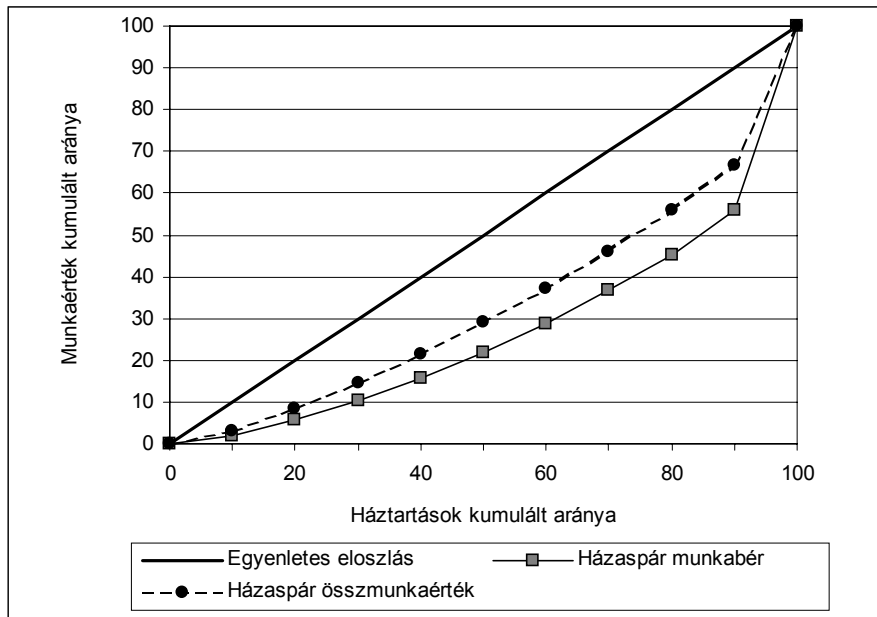
Az egykeresős nukleáris családok háztartásainak vizsgálata is szembeűnően ezeket a jellegzetességeket mutatja. Azokban a háztartásokban, ahol csak a férj kereső, a háztartási munka 80–85 %-át a feleség végzi, de ahol csak a feleség kereső, ott is a házimunka 60–65 %-a²⁰ hárul rá.

A háztartáscsoportokon belül az egyes háztartások közötti jövedelemki-egyenlítődést legtömörebben a jövedelemkoncentrációt jellemző Lorenz-görbével illusztrálhatjuk.

Az egyének szintjén a főmunkahelyi jövedelem hasonlóan koncentrált a nőknél és a férfiaknál is, míg azonban a koncentráció a férfiak esetében a fizetetlen munka beszámításával sem csökken lényegesen, a nőknél a házi-munka figyelembevétele jelentős kiegyenlítődéshez vezet: az alacsony főmunkahelyi jövedelmet több házimunkával kompenzálják a nők.

²⁰ Az előbbi heti 43–52, az utóbbi heti 29–37 órát jelent attól függően, hogy van vagy nincs kisgazdaság.

A házaspárok főmunkahelyi jövedelmének és teljes munkajövedelmének koncentrációja a kétkeresős háztartásokban

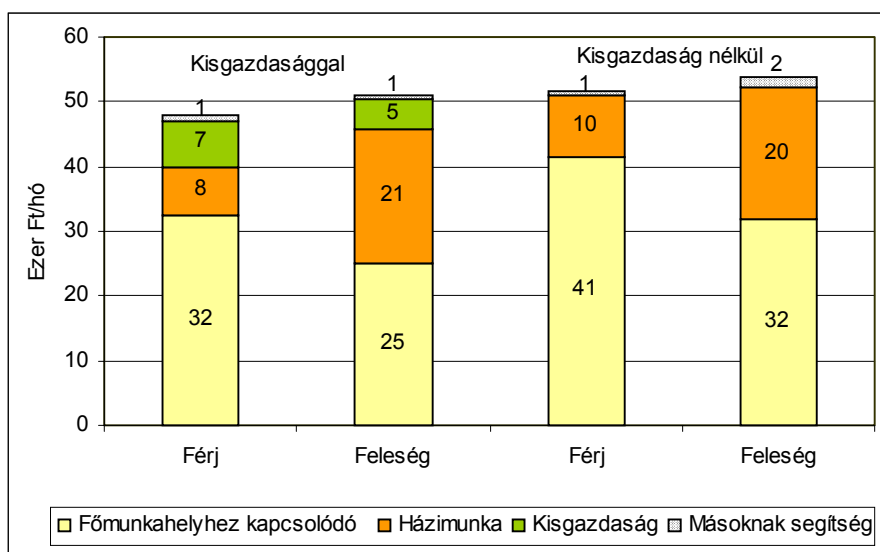
Forrás: MHP 1997, saját számítás

A 3. ábráról leolvasható, hogy a házaspárok legnagyobb jövedelmű 10%-a rendelkezik a főmunkahelyi jövedelmek 45%-ával, míg a legkisebb jövedelmű 10% kevesebb mint 5%-ával. Ezt a magas koncentrációt a fizetetlen munka figyelembevétele jelentősen mérsékli, ami az összmunkaértékben tükröződik. A háztartási munka jövedelemkiegyenlítő szerepe azt támasztja alá, hogy a háztartások maguk is sokat tehetnek hátrányos jövedelmi helyzetük javításáért a társadalmilag nem szervezett (háztartási) munka terén, továbbá ez fokozhatja a számukra juttatott társadalmi segítség (segély, támogatás) hasznosulását. A háztartásokban előállított/előállítható érték mértéke tükrözi a házimunka jelentőségét a háztartások gazdálkodásában. Ez alapján érdemes megemlíteni a háztartás-gazdálkodási ismeretek oktatásának jelentőségét. A háztartási termelés szerepét ugyanakkor nem szabad el- túlozni sem. Az ország gazdasági fejlettségének megfelelően Robinson családok ma nem képzelhetők el, a háztartások működtetéséhez jelentős pénz- jövedelemre is szükség van. A háztartás működési feltétele ugyanis a lakás, továbbá a házimunka hatékonysága nagy mértékben a háztartás felszereltségétől függ. Ezek mind megfelelő pénzjövédelmet feltételeznek.

A 4. ábra a határáldozati módszerrel számolt árnyékjövedelmek értékeit tartalmazza. Ebben az esetben az összehasonlítás célja annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy van-e eltérés a kétféleképpen becsült árnyékjövedelem között, s ha igen, melyik a nagyobb, s miért.

4. ábra

A férj és a feleség átlagos havi keresete és a fizetetlen munka értéke határáldozati költségen (ezer Ft/hónap, kétkeresős háztartások)

Forrás: MHP 1997, saját számítás

A főmunkahelyhez kapcsolódó jövedelem azonos mindkét értékelésben. A fizetetlen munkát átlagos piaci értéken értékeltük a helyettesítési módszer esetében, míg az illető saját főmunkahelyi órabérével a határáldozati költség módszernél. A két módszerrel történő becslés közel azonos eredményt ad. A piaci helyettesítő költség és a határáldozat segítségével történő becslés hányadosa a férfiak esetében (ahol az összes jövedelemből a főmunkahelyi jövedelem aránya nagyobb) közel azonosságot jelent (0,98), de a nők esetében sem nagy az eltérés (1,07), vagyis a helyettesítő költséggel 7%-kal magasabb árnyékjövedelmet tulajdonítunk a kétkeresős háztartások feleségeinek.

A kisgazdasággal rendelkező és nem rendelkező háztartások esetében is igaz, hogy a kétféle becslési módszer a férfiak esetében kisebb eltérést mutat, de azt is látjuk, hogy a kisgazdaság léte összességében is növeli a két becslés közötti eltérést a fizetetlen, azaz az eltérően értékelt munka nagyobb hányada következtében.

Ha a munkaidő (1. ábra) és a két módon számolt munkaérték (2. ábra, 4. ábra) arányát összevetjük, két jelentős eltérést tapasztalunk:

– Míg a munkaidőben a nők összmunkaideje 30%-kal magasabb a férfiakénál, a helyettesítési értéken számolt összmunkaértékük csak 14%-kal haladja meg a férfiakét, a saját alacsonyabb főmunkahelyi jövedelmük következtében. A két nem közti különbség szinte eltűnik az alternatív költségértéken, ahol a főmunkahelyi órabéreket vetítjük a házimunkára is.

– A kisgazdasággal rendelkező háztartásokban az összmunkaidő mintegy 15%-kal magasabb, mint a kisgazdasággal nem rendelkező háztartásokban. A helyettesítési költség módszerrel számolt munkaérték csak 1%-os eltérést mutat az alacsonyabb főmunkahelyi bérek következtében (nagy részét vidéki háztartások). A kisgazdasági munkaidőtöbblet helyettesítési költségértéken épp-hogy kompenzálja az alacsonyabb főmunkahelyi jövedelmet. Alternatív költségértéken viszont már csak csökkenteni képes a különbséget, így az összmunkaérték 6,4%-kal elmarad a kisgazdasággal nem rendelkező háztartásokétól. Ennek oka, hogy a főmunkahelyi alacsonyabb béreket vetítjük a háztartási és kisgazdasági munkára is.

A kisgazdasági munka értéke

A háztartás keretében végzett munka többségének szolgáltatás-jellegével ellentétben a mezőgazdasági termelés eredménye termék, így értékelése a piaci árak imputálásával könnyebben megoldható.

Az MHP-felmérés keretében is a kisgazdasági munka az egyetlen a háztartási termelési tevékenységek közül, melynek eredményére értékadatunk is van. A megkérdezett háztartások úgy becsülték meg a kisgazdaságban előállított termékek értékét, hogy megmondták mennyit takarítottak meg ezek megtermelésével háztartásuk számára, illetve mennyi volt a termékértékesítésből származó nettó jövedelmük. Mindkét értelmezésből az következik, hogy ezek az adatok már nem tartalmazzák a dologi ráfordítások értékét. Ha a dologi ráfordítások többlethozadékát nullának tekintjük, a kistermelés értéke már csak a munkaráfordítás hozadékának tekinthető. Az MHP-kérdőívben a kisgazdasági nettó jövedelem háztartások által becsült összértéke átlagosan 6251 Ft értékű önfogyasztásból és 2851 Ft eladásból adódik. A kisgazdasági munka döntő hányadát a házaspár végzi, kis mértékben azonban a család többi tagja is besegít.

A kisgazdasági munka három módszerrel számított értékének összehasonlítása

	Piaci helyettesítési költség (Ft/hó)	Határáldozati jövedelem (Ft/hó)	A háztartás által becsült érték (Ft/hó)
Férj	6 786	6 717	2 669
Feleség	4 506	4 712	1 726
Házaspár	11 292	11 429	4 976

(N=86)

Az 1. táblázatban feltüntettük a férj, valamint a feleség, valamint a házaspár kisgazdaságban végzett munkájának értékét mindhárom módszerrel becsülve, tehát a munkaidő piaci helyettesítési és alternatív költségen számolt értékét, illetve az előállított termékek háztartások által „önbecsült” értékét. A számítás legfontosabb eredménye az, hogy az „önbecslésen” alapuló érték az időráfordítás helyettesítési és alternatív költségen számolt értéknek csupán körülbelül felét teszi ki.

Az alacsony jövedelemtermelő-képesség ellenére ez a tevékenység jelentősen hozzájárul egyes rétegek megélhetéséhez. (Szép, 1999) Az Általános Mezőgazdasági Összeírások (1991, 2000) eredményei szerint a háztartások csökkenő hányadában de még mindig több mint felében foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel. Sorsuk így az általános társadalomstatisztikai felvételek alapján is követhető. (Szép, 1998) Sajátosságai megismerésének jelentős szerepe van mind agrárpolitikai²¹, mind szociálpolitikai szempontból.

Háztartások gazdálkodása a munkaidővel

A háztartások tagjai, mint láttuk, jelentős mennyiségű és értékű munkát végeznek a munkahelyen, otthon és a kisgazdaságban. Mivel a munkaidő korlátozottan áll rendelkezésre (mint az a következő két népi bölcsességből is kitetszik: „egyszer élünk”, illetve „a nap 24 órából áll”), ezért gazdasági jószágnak tekinthető, amivel célszerű racionálisan gazdálkodni.

Ezt az axiomatikus állítást a következő elemzési kérdésekre fordítottuk le: Hogyan gazdálkodnak a háztartások munkaidejükkel? Mitől függ, hogy ki, mennyit dolgozik otthon, a munkahelyen, a kisgazdaságban? Mi határozza meg a munkamegosztást a családtagok között?

²¹ A mezőgazdasági termelés még a gazdaságilag fejlett országokban is jelentős mértékben a háztartással összefonódva, a családi munkaerőre támaszkodva folyik. Ezért nem véletlen, hogy a háztartási termelési elmélet alkalmazásának kiterjedt modellezési irodalma van (Caillaud, 1994; Cécora, 1991; Homan, 1988; Nakajima, 1986; Szép, 1994).

Noha magától értetődik, hogy ha megkérdeznénk őket, minden háztartás másként válaszolna a fenti kérdésekre, mégis vannak olyan elméleti modellek, amelyek segítségével néhány közös jellemző, általános összefüggés mutatható ki.

A háztartási termelés fogalma kapcsán említett új háztartásgazdaságtan képviselői szerint a háztartások célja a háztartás tagjai igényeinek maximális kielégítése (hasznosság maximalizálása) a háztartás rendelkezésére álló erőforrások felhasználásával, a háztartási termelés adottságai (háztartás felszereltsége, tagok képzettsége) és a külső feltételek (munkalehetőség, elérhető bér) figyelembevételével. A háztartások „munkaerő-politikájának” lényege a háztartás munkaerejének optimális eloszlása az otthoni és a munkaerőpiacon pénzért végzett munka között. A munkáért kapott jövedelem felhasználható a piaci javak és szolgáltatások vásárlására, melyek vagy közvetlenül jelentenek hasznosságot a család tagjai számára (pl. fagyalt, könyv vagy egy új CD), vagy a háztartási termeléshez van szükség rájuk. (pl. zöldség, hús a főzéshez vagy tisztítószer a takarításhoz). Utóbbiak az otthoni munka segítségével válnak közvetlen hasznot jelentő terméké, szolgáltatássá (ebéd, tiszta lakás).

NŐK ÉS FÉRFIAK OTTHONI MUNKÁVAL TÖLTÖTT IDEJÉT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A következő részben a házimunka, a keresőtevékenység, és a kisgazdasági munkaráfordítás idejét vizsgáljuk. A háztartásoknak két szereplőjét vesszük figyelembe a számítások során: a háztartásfőt és partnerét. Az elemzés alapjául szolgáló modell az 5. ábrán tekinthető meg. Azt vizsgáljuk, hogy az ábra bal oldalán szereplő, téglalap alakú keretben levő tényezők, hogyan és milyen mértékben hatnak az ábra jobb oldalán, ovális keretben feltüntetett időfelhasználásra.

Magyarázó változóként a háztartás és tagjainak azon jellemzői vettük figyelembe, amelyekről feltételeztük, hogy hatnak az otthoni és fizetett munkaidőre. Ezek – az előzetes regressziós vizsgálatok alapján – a háztartásfő és partnere képzettsége,²² munkahelyén elért órabére (időegység alatt elérhető jövedelem). A kisgazdasági munka hozadékát az egységnyi munka eredményeként elért jövedelem-megtakarítás jellemzi, amit a rendelkezésre álló adatokból nem személyenként, hanem a háztartás egészére tudunk megállapítani. A település típusa²³ több tényezőt hivatott képviselni, mint az infrastrukturális ellátottságot, munkavállalási lehetőségeket, mezőgazdasági termelés lehetőségeit, a tradíciók erősségét. A család igényeit egy látens (köz-

²² A tanulással töltött évek száma.

²³ A településtípus kódolása : 1–falú, 2–város, 3–főváros.

vetlenül nem mérhető) változó képviseli, melynek két összetevője van, a család összlétszáma és a 15 év alatti gyermekek száma.

A modell lényege, hogy egy rendszerben kezeli a háztartás általunk vizsgált két tagjának időfelhasználását és az ezekkel feltehetően összefüggő lévő tényezőket.²⁴

A modell belső szerkezetében a következő összefüggéseket feltételeztük:

– Az időváltozók minden egyes magyarázóváltozóval közvetlen kapcsolatban állnak.

– A háztartáson belüli munkamegosztást csak a házaspár azonos jellegű tevékenységei közötti kapcsolaton keresztül közelítjük. (Például, hogy a férj és a feleség házimunka-idejének hossza hogyan hat egymásra.)

– A magyarázó változók nem függetlenek egymástól. (Például korábbi tapasztalatok alapján feltételeztük, hogy a képzettség és bér, illetve a település jellege és a bér összefüggenek egymással.)

Az 5. ábrában az egyszerűség kedvéért csak az erős összefüggéseket tüntettük fel. Az ábrában szereplő számok az úgy nevezett útegyütthatók százszoros értékei. Az útegyütthatók előjele a kapcsolat irányát (ha az egyik tényező csökkenti a másik bekövetkezésének valószínűségét, az előjel negatív), az abszolút értéke a kapcsolat szorosságát jellemzi.²⁵

Az ábrán a kétkeresős nukleáris (ahol a háztartásfő és partnere mellett egy vagy több gyerek, de más háztartástag nem, található) családokra²⁶ végzett vizsgálatok eredményét mutatjuk be, de esetenként hivatkozunk a teljes (tehát az egykeresős háztartásokat is magában foglaló) elemzés²⁷ eredményeire is.

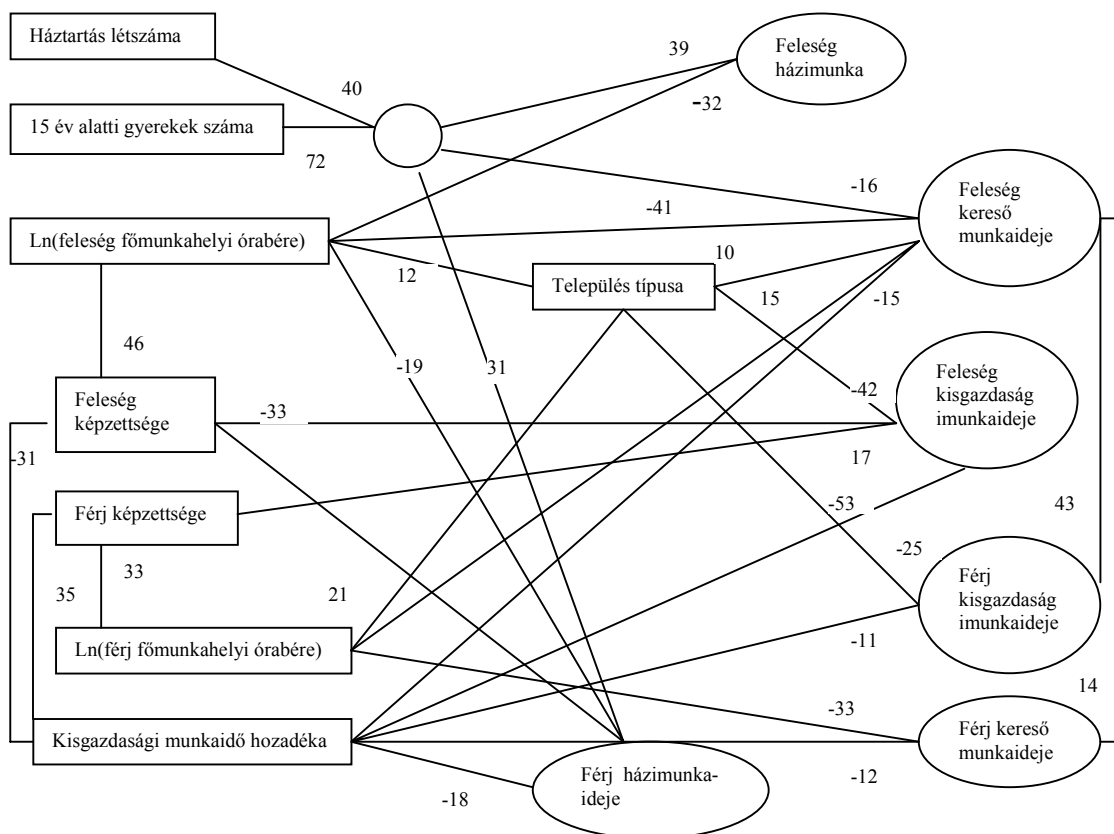
²⁴ Az időváltozók szimultán becslésére az LVPLS (Latent Variables Path Analysis with Partial Least-Squares Estimation) modellt (Füstös, 1991) használtunk, annak alkalmas szerkezeete és a becslési eljárás robusztus jellege miatt.

²⁵ Bár az eredményeket bemutató ábra első pillantásra kissé kuszának tűnhet, érdemes elbogarászni rajta. Kiválasztani a számunkra legérdekesebb (szögletes keretű) tényezőt vagy (ovális keretű) időfelhasználási mutatót, és megvizsgálni, hogy milyen tényezők (honnan vezetnek ide nyilak), és hogyan (kapcsolat iránya és erőssége) hatnak az adott tényezőre vagy mutatóra, illetve, hogy ezek mire vannak hatással (innen hova indulnak nyilak, és milyen erősek).

²⁶ A kétkeresős háztartásokra végzett számításoknál a változók közti korrelációk 191 és 234 háztartás adataira vonatkoztak. Kisgazdasági termelést mindössze 77 háztartásban folytattak.

²⁷ Az egy- és kétkeresős háztartásokra együtt végzett számításoknál a változók közti korrelációk 430 és 264 háztartás adataira vonatkoztak. Kisgazdasági termelést 153 háztartásban folytattak.

Munkaidő-felhasználás a kétkeresős háztartásokban

BÉRMUNKAIDŐ

A képzettség mind a férj, mind a feleség esetében erős pozitív kapcsolatban áll a bérrrel – magasabb képzettség, magasabb bér, de a képzettség nem hat a munkaidő hosszára.

A bérmunkaidő hossza és a bér közötti kapcsolat a munkaerő-kínálati elmélete által feltételezett módon alakul – egy bizonyos bérszint felett csökken a munkaidő. Számításaink szerint az órabér növekedése mind a férj, mind a feleség esetében csökkenti a munkaidő hosszát.

A nemek közti különbség két tényezőben nyilvánult meg. A gyerekek száma, különösen a 15 év alatti gyerekek száma a férfiak (apák) bérmunkaidejét gyengén növeli, a feleség bérmunkaidejét erősen csökkenti. Ez az összefüggés a hagyományos munkamegosztás érvényesülését mutatja: a férfi (különösen, ha gyerek is van) a pénzkereső, a nő az otthoni feladatok felelőse. A település urbanizáltsága pozitív hatással volt a nők bérmunkavállalására.

Milyen a kapcsolat a férj és feleség bérmunkaideje között? Az egy- és kétkeresős háztartásokat együtt vizsgálva azt találtuk, hogy a partner magasabb képzettsége csökkenti a munkába lépés esélyeit, magasabb órabére viszont növeli azt. Ez ellentétes irányú kapcsolat, mint amit a saját képzettség és órabér esetében találtunk. Csak a kétkeresős háztartások esetében vizsgálva a férj és feleség bérmunkaideje közötti összefüggéseket, a partnerek fizetett munkaideje között gyenge pozitív kapcsolat adódott. Tehát nem igazolódott az a közkeletű hit, hogy a magasabb keresetű férj mellett az asszony nem vállal munkát, mert nem kell a pénz.

KISGAZDASÁGI MUNKAIDŐ

A kisgazdasági termelés elsősorban a lehetőségektől, a lakóhely jellegétől függ, a település urbanizáltságának növekedésével csökken a kisgazdasági munkaidő. Kérdés azonban, hogy ahol van kisgazdaság, ott ez vajon gazdasági racionalitásnak vagy a szokás, elvárás, beidegződés uralmának tulajdonítható-e?

A kisgazdasági munkaidő hozadéka, ami természetbeni javakkal helyettesített órabéreként értelmezhető, negatív hatással van a bérmunkaidő hosszára, annak ellenére, hogy, mint korábban már láttuk, a kisgazdasági munka hozadéka lényegesen elmarad a bérmunkáétól. A feleség magasabb képzettsége növeli a bérmunka, de csökkenti a kisgazdasági munkavégzés mértékét.

Kiseb, kevésbé urbanizált településen, ahol erre inkább van szükség is – egyebek között, mert itt kevesebb a munkalehetőség és alacsonyabbak a bérek, a kisgazdaság elterjedtebb. Iskolai végzettség szempontjából pedig különösen az alacsony képzettségű munkavállalók esetében fordul a kisgazdasági termelés elő.

A férj és a feleség kisgazdasági munkaideje között erős és pozitív kapcsolat mutatható ki, vagyis ha van kisgazdaság, akkor nagy eséllyel mindkét fél részt vesz a munkában.

HÁZIMUNKAI DŐ

Az otthoni munkaidő hosszát a család igényeit kifejező látens változó – melynek két összetevője van, a család összlétszáma és a 15 év alatti gyerekek száma – határozza meg a legerősebben. Különösen erősen növeli ez a változó a feleség otthoni munkaidejét.

A feleség esetében a házimunka legnagyobb versenytársa a fizetett munka. A feleség magasabb órábérére rövidebb otthoni munkaidőt eredményez, mivel lehetővé teszi az otthoni munka egy részének vásárolt javakkal, szolgáltatásokkal való kiváltását. Érdekes módon a feleség magasabb órábérére hasonló módon hat a férj otthoni munkaidejére is.

A férfiak otthoni munkaidejét nemcsak az igények és lehetőségek befolyásolják, hanem sok esetben a szűkebb és tágabb környezet, szokások is, azaz az, hogy mennyire elfogadott illetve elvárt a részvétele a házimunkában. Városokban, magasabb képzettségű feleség oldalán több időt fordítanak házimunkára, bár a hatás nem túl erős, és időtartamában még így is messze alatta marad a feleség ilyen irányú elfoglaltságának.

A modell változói a legerősebben a feleség házimunkaidejét ($R^2=0,31$) és mindkét fél kisgazdasági munkaidejét ($R^2=0,42$ ill. $0,40$), a legkevésbé a férj kereső munkaidejét ($R^2=0,12$) magyarázzák. Ez arra utal, hogy a férj hagyományos családfenntartó szerepéből egyenesen (s minden racionális megfontolást mellőzve) következik a pénzkereső tevékenység fontossága.²⁸ Másként, az, hogy a férfiak időfelhasználását viszonylag kevésbé sikerült a modellben szereplő változókkal magyarázni, igencsak adódhat a nemek kulturálisan determinált gazdasági magatartásából.²⁹ Mintegy ennek ellentéte a nők esetében tapasztalható nagyobb megmagyarázott érték, ami azt jelzi, hogy a hagyományos gondoskodó-ellátó női szerepből következik, hogy tevékenységük a család igényeihez és lehetőségeihez rugalmasan alkalmazkodó, ami ezért a modellbe bevont változókkal jobban magyarázható.

A modell szerint a több gyerek hosszabb munkaidő vállalására és egyben több otthoni munkavégzésre is ösztönzi a férfiakat, különösen, ha a feleség is keres. Mindazonáltal a feleség végzi a legtöbb házimunkát, s ez független képzettségtől, lakóhelytől, a férj képzettségétől és bérétől.

Igaz-e az, hogy ha a feleség részt vesz a pénzkeresésben, a férfiak inkább beszállnak a házimunkába? Ilyen összefüggést számításaink nem mutattak.

²⁸ Ezt eredményezi az is, ha a főállású munkahelyek munkaideje rugalmatlan.

²⁹ Kopp *et al.* (2001) vizsgálatai, összhangban számos nemzetközi vizsgálattal, azt mutatják, hogy a férfiak számára a jövedelmi lemaradás sokkal jelentősebb pszichés (és egészséget is veszélyeztető) tényező, mint a nők esetében.

Kétségtelen, hogy a képzettebb feleséggel és a nagyobb településen élő férfiak több házimunkát végeznek, s az is, hogy a feleség munkavállalása is hasonló körülmények között a legvalószínűbb. A közvetlenül kimutatható hatás szerint a férj és feleség kereső munkaideje között gyenge pozitív a kapcsolat, a feleség órábéra viszont csökkentőleg hat a férj otthoni munkaidejére.

A házimunka melletti keresőtevékenységet gazdaságilag az indokolja, ha a keresőtevékenység hatékonyabb mint az otthoni, következésképpen az egységnyi munkaidőre jutó bérből megvehető javakkal több otthoni munkaidő váltható ki. Kérdés, hogy a magasabb jövedelemből futja-e a házimunka kiváltására? Az 5. ábrán látható modellben nem mutatható ki összefüggés a férfiak keresete és a házimunka vagy kisgazdasági munka hossza között. A nők esetében viszont a feltételezett helyettesítés igazolódni látszik. A feleség magasabb keresete csökkenti a házimunkára fordított időt, sőt nem csak a saját, de partnerük házimunkaidejét is. Ez vagy azt jelenti, hogy egy keresetből csak a létfenntartáshoz szükséges minimum biztosítható, ami nem csökkenti a házimunka terheit. Utóbbihoz a második kereset, a feleségé is szükséges. Vagy azt jelenti, hogy a pénzköltésben is megmarad az a szerep, hogy a feleség dolga a háztartás ellátása, és a háztartási munkát kiváltó, egyszerűsítő vásárlásokra is a feleség keresetének kell fedezetet nyújtania.

Összefoglalás

Ebben a tanulmányban a háztartások szintjén kíséreltük meg a háztartási termelés értékét becsülni. A házimunka eredménye nem kerül megmértetésre a piacon, nem rendelődik hozzá pénzben kifejezett érték, hiszen közvetlen fogyasztásra kerül. A háztartási termelés értékét az eredmény mérési nehézségei miatt a munkaráfordítás árnyékértéke segítségével becsültük. A házimunka értékelésére a munkaráfordítás idejét viszonylag aggregáltan, három kategóriára bontottan vettük számításba: házimunka, kisgazdasági munka, másoknak nyújtott fizetetlen segítség. A munkaráfordítás értékelésére két módszert alkalmaztunk. A piaci helyettesítési módszer a munkaidőt a munkaerőpiacon hasonló munkát végző dolgozó bérével értékeli, míg a határállozati jövedelem módszere a házimunkát végző személy saját munkaerőpiaci bérével értékeli. A kisgazdasági munka esetében lehetőség nyílt a kibocsátás értékével történő becslésre is.

A helyettesítési módszer esetében az egyes időráfordításokat ágazati, alágazati kereseti adatokból számított óráberekkel becsültük. A határállozati módszernél a főmunkahelyhez kapcsolódó keresetet osztva az erre a munkára fordított idővel – az utazási költséget is beleszámítva – kaptuk az egyes

személyek órabérét. A számításokat a MHP 1997-es adatai alapján végeztük a nukleáris családokra, illetve a kétkeresős háztartástípusokra.

A kétkeresős háztartásokban a nők fizetésért ledolgozott munkaideje átlagosan 3–10%-kal marad el a férfiakétól, a házimunkaidejük viszont több mint 200%-kal meghaladja azt. Így a feleségek összességében átlagosan 30%-kal hosszabb ideig dolgoznak, mint a férjeik. A kisgazdasággal rendelkező háztartásokban pedig mind a férj, mind a feleség többet dolgoznak, mint a kisgazdasággal nem rendelkező háztartásokban.

A fizetetlen munka értékét a határáldozati módszerrel számolva hasonló következtetésekre jutunk, mint a piaci helyettesítési érték esetében. A férjek keresetbeli előnyét a feleségek nagyobb mértékű fizetetlen munkavégzésének értéke kompenzálja, sőt túl is szárnyalja. Tekintettel arra, hogy ezt a módszert alkalmazva minden személy bármely munkáját a főmunkahelyi órabérével vesszük figyelembe, a feleségek házimunkája jellemzően alacsonyabb értéken kerül számbavételre, mint a férjeké. Hasonlóképpen a kisgazdasággal rendelkezők alacsonyabb órabére miatt az ilyen háztartások összmunka-értéke jobban elmarad a kisgazdasággal nem rendelkezőkétől, mint piaci helyettesítési költségértéken számítva.

A kisgazdasági munka mért/bevallott eredménye és a költségalapú értékbecslések között adódó jelentős különbség egyrészt a különböző módszerekkel számított értékek aggregálási veszélyeire figyelmeztet, másrészt az eltérések okainak további vizsgálatára ösztönöz.

A háztartások munkaidő-gazdálkodása nagyrészt hagyományos. A nők szerepe a házimunkában alapvető. Otthoni munkaidejüket legerősebben a gyerekek száma befolyásolja. Az otthoni munkaidejük független képzettségüktől, a település jellegétől.

A háztartások munkaidő-gazdálkodását vizsgálva a fizetett munkában való részvétel, a kisgazdasági munka vállalása, a gazdasági racionalitás elveinek érvényesülését mutatja. Mind a férfiak, mind a nők esetében a magasabb képzettség mellett magasabb a munkabér, nagyobb arányú a kereső munkában való részvétel. Magasabb órabér rövidebb munkaidővel párosul. A nők munkavállalásának esélyét a magasabb gyerekszám szűkíti, a magasabb képzettség, a település mérete bővíti. Alacsonyabb képzettség mellett falusias településen a kisgazdasági munkaidő hosszabb. A férfiak keresetének és képzettségének nem volt kimutatható hatása a nők munkavállalására.

A nők munkába lépésével azonban nem következett be egyidejűleg az otthoni munka területén hasonló részvétel a férfiak részéről. Ezt mind a munkaidő abszolút nagysága, mind a modellszámítások kimutatják. A férfiak otthoni munkavállalása a gyerekek számán túlmenően a szokások is befolyásolják: városokban, illetve képzettségű feleség oldalán nagyobb részt vállalnak a házimunkából.

Irodalom

- Becker, G., 1965: A Theory of the Allocation of Time. *Economic Journal*, 75(299), pp. 493–517.
- Bródy A., 1983: Lassuló idő. KJK, Budapest.
- Burgerné Gimes A. dr., 1989: A mezőgazdasági kistermelők háztartása. *Gazdálkodás*, XXXI-II. évf. 1989. 10. sz. pp. 23–33.
- Caillavet, F.–Guyomard, H.–Lifran, R., 1994: Agricultural Household Modelling and Family Economics. *Developments in agricultural economics* 10. Elsevier.
- Cécora, J., 1991: The Role of ‘Informal’ Activity in Household Economic Behaviour. *Beiträge zur Ökonomie von Haushalt und Verbrauch* Heft 22. Duncker & Humbolt, Berlin.
- Falussy B., 2000: Nemek közötti munkamegosztás időmérleg-vizsgálatok alapján. Kézirat a UNDP országtanulmányához. KSH.
- Füstös L., 1991: Látens változós modellek. *Társadalomkutatási módszertani tanulmányok* III. OMIKK TÁRKI 1991. p. 165.
- Galasi P.–Nagy Gy., 2000: A fizetett és nem-fizetett munka értéke. In: Szivós P.–Tóth I. Gy. (szerk.) *Növekedés alulnézetben. TÁRKI Monitor Jelentések*. TÁRKI, Budapest, pp. 16–31.
- Gábor R. I.–Galasi P., 1981: A „második” gazdaság, KJK, Budapest.
- Goldschmidt-Clermont, L., 1982: Unpaid Work in the Household, ILO, *Women, Work and Development* No 1.
- Goldschmidt-Clermont, L., 1987: Economic evaluations of unpaid household work: Africa, Asia, Latin America and Oceania, ILO, *Women, Work and Development* No 14. p. 213.
- Goldschmidt-Clermont, L., 1990: Economic measurement of non-market household activities, *International Labour Review*, No 3. pp. 279–297.
- Goldschmidt-Clermont, L., 1993: Monetary valuation of unpaid work, *Manuscript Conference on Valuation and Measurement of Unpaid Work*, Statistics Canada, Ottawa, April 28–30. 1993.
- Hauser, R.–I. Becker–S. Standcke-Scheid, 1987: Selected Non-Monetary Incomes in the FRG, *Sonderforschungsbereich 3, Working Paper* 250.
- Hawrylyshyn, O., 1977: Towards a definition of non-market activities. *The Review of Income and Wealth*, No 1.
- Homan, M. E., 1988: The allocation of time and money in one-earner and two earner families; an economic analysis. *Proefschrift. Ter Verkrijging van de Graad van Doctor aan de Erasmus Universiteit Rotterdam*, p. 238.
- Kopp M.–Skrabski Á., 2001: Az egészségi állapot társadalmi, magatartási, életmódbeli meghatározói. *Ezredforduló, Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián*. 2001/4. pp. 14–18.
- Kusnic, M. W.–J. Davanco, 1986: Accounting for non-market activities in the distribution of income. *Journal of Development Economics* 21, pp. 211–227.
- KSH, 1998: *Rejtett gazdaság Magyarországon 1998*. KSH, Budapest.
- Lackó M., 1995: Hidden Economy in International Comparison, *Közgazdasági Szemle*, 52(5), pp. 486–510.
- Morgan, J. N., 1984: The Role of Time in the Measurement of Transfers and Well-Being. In: Moon, Marilyn (ed.): *Economic Transfers in the US*, The National Bureau of Economic Research, pp. 199–238.
- Murphy, M., 1982: Comparative estimates of the value of households work in the US for 1976. *The Review of Income and Wealth*, No 1, pp. 29–43.
- Nakajima, Ch., 1986: Subjective equilibrium theory of the farm household. *Developments in agricultural Economics* 3. Elsevier 1986.

- Nyitrai F.-né, 1999: A szatellit számlák szerepe a nemzeti számlák (SNA) rendszerében, *Gazdaság és Statisztika*, 1 sz. pp. 32–39.
- Proposal for a Sattelite Account of Household Production, 1999: EUROSTAT Working Papers, 9/1999/A4/11
- Reid, M. G., 1934: *Economics of Household Production*. Wiley, New York
- Ruggles, R.–N. D. Ruggles, 1986: The integration of macro and micro data for the household sector. *The Review of Income and Wealth*, 31(3) pp. 245–276.
- Sik E., 1989: Adalékok a háztartás gazdaszociológiájához. In: *A háztartás a gazdaság „örök” intézménye. Szociológiai füzetek 48. ELTE Szociológiai Intézet 5*, p. 31.
- Sik E., 1996: Traktátus az informális gazdaság és a fekete munka terjedelmének megismerhetetlenségéről általában és a poszt szocialista átalakulás során különösen, In: Tausz K.–Várnai Gy. (szerk.): *Rejtőzködő jelen*. Budapest, Hirschler Rezső Egyesület, pp. 244–293.
- Sik E., 1998: Az egyének munkaidő-gazdálkodása. *Munkaügyi Szemle*. XLII. 9, pp. 20–25.
- Sik E.–Tóth I. J., 1998: A rejtett gazdaság néhány eleme a mai Magyarországon. In: Kolosi T.–Tóth I. Gy.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport, TÁRKI*, Budapest, pp. 92–116.
- Szép K., 1994: Mezőgazdasági kistermeléssel foglalkozó háztartások gazdálkodási modelljei. *Sigma*, 1–2. szám, pp. 3–14.
- Szép K., 1998: Mezőgazdasági kistermelés. In: Sik E.–Tóth I. Gy. (szerk.), *Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok 9. Zárótanulmány. Jelentés a Magyar Háztartás Panel 6. hullámának eredményeiről*. BKE–TÁRKI, Budapest, 1998. február, pp. 102–110.
- Szép K., 1999: Kisgazdaság és a családok gazdálkodási biztonsága. *Kertgazdaság*, 31. évf. 3. pp. 34–43.